
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Για το βιβλίο: Konstantinos Kalantzis (2019). *Tradition in the Frame. Photography, Power, and Imagination in Sfakia, Crete*. Μπλούμιγκτον, Ιντ.: Indiana University Press, 321 σελ. ISBN 978-0253-03712-1

Προϊόν μακρόχρονης επιτόπιας έρευνας, το βιβλίο εστιάζει στις σχέσεις μεταξύ ντόπιων και έξωθεν προσλήψεων των Σφακιών και ειδικά του ορεινού μέρους της περιοχής ως πρότυπου παραδοσιακού τόπου. Χωρίς να αποτελεί ολιστική περιγραφή της ζωής στα ορεινά Σφακιά, η εθνογραφία δεν είναι ακριβώς θεματική γιατί το «καδράρισμα» της παράδοσης αποτελεί συστατικό στοιχείο της καθημερινότητας τόσο των τουριστών που την απαθανατίζουν μανιωδώς όσο και των ντόπιων που διαρκώς διαπραγματεύονται τα όριά της και πασχίζουν διαρκώς να χωρέσουν μέσα σ' αυτά. Η εκτίμηση ότι «τα Σφακιά (πρέπει να) είναι παράδοση» αποτελεί τη βάση για εξαιρετικά λεπτεπίλεπτα, περίτεχνα και σύνθετα παιχνίδια εξουσίας ανάμεσα στους βουνίσιους ντόπιους και στους Έλληνες και ξένους επισκέπτες, αλλά και ανάμεσα στους βουνίσιους και αυτούς που κατοικούν «στα χαμηλά» της περιοχής, καθώς και στην υπόλοιπη Κρήτη και, τέλος, ανάμεσα σ' αυτούς τους ίδιους τους βουνίσιους.

Για τους ντόπιους η παράδοση αποτελεί προέκταση του περιβάλλοντος που κληρονόμησαν από τους «παλιούς» και αντιστρόφως: «όπως ο τόπος, εσά και οι άνθρωποι». Ο κρύος αέρας και γενικότερα το βουνίσιο κλίμα, οι γκρεμοί και οι επικίνδυνες στροφές που οδηγούν στα βουνά, τα αγρίμια, τα κοπάδια και τα φυτά δεν είναι μέρος ενός εξωτερικού περιβάλλοντος, αλλά στοιχεία από τα οποία είναι φτιαγμένοι και οι άνθρωποι και ειδικότερα οι άντρες που κατοικούν εκεί. Ο γεωγραφικός ντετερμινισμός των ντόπιων θα μπορούσε ίσως να περιγραφεί ως μια μορφή τοτεμισμού: οι ομοιότητες μεταξύ των Σφακιανών αντρών και οι διαφορές τους από τις γυναίκες και τους ξένους ανάγονται στα χαρακτηριστικά που οι πρώτοι μοιράζονται με μη ανθρώπινες και κάποτε μη βιολογικές βουνίσιες οντότητες, καθώς

και με μετεωρολογικά φαινόμενα. Από τον 19^ο αιώνα το Σφακιανό τοπίο έχει αποτελέσει πόλο έλξης αρχικά Ευρωπαίων και αργότερα επίσης Ελλήνων επισκεπτών, οι οποίοι είδαν σ' αυτό άλλοτε την επιτομή μιας αρχετυπικής ελληνικότητας και άλλοτε το υλικό υπόβαθρο της ετερότητας που αντιπροσωπεύουν τα Σφακιά ως προς την υπόλοιπη Ελλάδα αλλά και την Κρήτη. Ορισμένοι λόγιοι, όπως ο Άρης Πουλιανός, μάλιστα, υποστήριξαν ότι οι Σφακιανοί ανήκουν σ' έναν ιδιαίτερο «ανθρωπότυπο» στην ανάδυση και επικράτηση του οποίου συνετέλεσε η ενδογαμία λόγω απομόνωσης και η τραχύτητα του περιβάλλοντος. Οι απόψεις αυτές εμπίπτουν σε μια εκδοχή του ρατσισμού που ανάγει τη φυλετική διαφοροποίηση σε γεωγραφικούς, κλιματολογικούς και πολιτισμικούς παράγοντες μάλλον, παρά σε γενετικούς (βλ. Παπαταξιάρχης, 2017).

Ωστόσο, η επικοινωνία των ορεινών χωριών με τα πεδινά και τα παράλια μέσω ασφαλτόστρωτων δρόμων σε συνδυασμό με τις ευρωπαϊκές επιδοτήσεις της δεκαετίας του 1980, που επέτρεψαν τη στέγαση των κοπαδιών σε μόνιμες στάνες και συνέβαλαν στην κατάργηση της αναγκαστικής θερινής μετακίνησης βοσκών και κοπαδιών στα βουνά, έχουν περιπλέξει τα όρια ανάμεσα «στα ψηλά» και «τα χαμηλά». Έτσι, η ιδέα ότι πραγματικός Σφακιανός είναι αυτός που ενσαρκώνει το ορεινό τοπίο και ενσωματώνεται σ' αυτό αποτελεί τη βάση ανταγωνισμών, αλλά και εγείρει αμφιβολίες ως προς τι θα μπορούσε να μετρήσει ως απόδειξη της υπεροχής κάποιων έναντι άλλων. Η επίγνωση των δυσκολιών που ενέχει ο προσδιορισμός των ορίων της παράδοσης ενισχύει την αξία της προσπάθειας αλλά και δημιουργεί χώρο για πειραματισμούς που δίνουν νέες αφορμές για συζητήσεις και διαφωνίες γύρω από το θέμα.

Ακόμα μεγαλύτερη πηγή αμφιθυμίας, όμως, αποτελούν οι τέσσερις άσφαλοι που συνδέουν τα ορεινά Σφακιά με την υπόλοιπη Κρήτη, και χάριν των οποίων κατέχουν περίοπτη θέση στον τουριστικό χάρτη είναι. Για τους ντόπιους, η παρουσία επισκεπτών αποτελεί προϋπόθεση της έξωθεν αναγνώρισης και εξιδανίκευσης του τρόπου της ζωής και της ταυτότητάς τους, αλλά και πηγή της πίεσης που συνεπάγεται γι' αυτούς η αναμέτρηση με τις προσδοκίες και τα στερεότυπα των ξένων, καθώς και η συνεχής διαπραγμάτευση των ορίων ανάμεσα σε γνήσια παραδοσιακές επιτελέσεις ανδρισμού και επιφανειακές επιδείξεις προσαρμοσμένες και ραμμένες στα μέτρα των τουριστών. Αντικείμενα κριτικής τόσο των ντόπιων όσο και κάποιων, τουλάχιστον, επισκεπτών, οι «δήθεν» παραδοσιακές επιτελέσεις εγγράφονται σε μια ευρύτερη διαδικασία εμπορευματοποίησης, η οποία συνιστά απειλή για την παράδοση, αλλά

συχνά, επίσης, βασίζονται στην αντίληψη ότι η γνήσια παράδοση ανήκει στο παρελθόν και, άρα, οτιδήποτε συμβαίνει στο παρόν βρίσκεται εκτός των ορίων της. Οι κριτικές αυτές πονάνε περισσότερο από την ταύτιση των Σφακιών με την οπισθοδρομικότητα ή ακόμα και τη βαρβαρότητα, γιατί αυτή έμμεσα επιβεβαιώνει τόσο τη δυνατότητα της παράδοσης να επιβιώνει όσο και τη δυνατότητα των ντόπιων να την εκπροσωπούν.

Σε ένα από τα εθνογραφικά στιγμιότυπα που συνθέτουν το βιβλίο, ο συγγραφέας διηγείται πως, καθώς αποχαιρετούσε τους φίλους του στο καφενείο γιατί θα έφευγε για ένα διάστημα, ένας απ' αυτούς τον παρότρυνε να βγει έξω να νιώσει τη βροχή, γιατί μόνο «στα ψηλά» αυτή πέφτει με τόση δύναμη. Το περιστατικό αναδεικνύει την ανάγκη των ντόπιων για την αναγνώριση της υπεροχής του βουνού και των βουνίσιων από επισκέπτες, οι οποίοι, μάλιστα, εξ ορισμού προέρχονται από τόπους στους οποίους «τα ψηλά» υπερέχουν. Παρά τη μακρόχρονη παραμονή του εθνογράφου στο χωριό και την εξοικείωσή του με το βουνό, ο φίλος του μοιάζει να αμφιβάλλει ότι εκείνος έχει στ' αλήθεια κατανοήσει την ιδιαιτερότητα του τόπου. Το γεγονός, βέβαια, ότι η πρόκληση να βγει έξω έγινε στ' αστεία εξασφάλιζε ότι το ζήτημα τού τι γνωρίζει και τι είναι σε θέση να αντέξει ο εθνογράφος θα έμενε ανοιχτό. Αν μόνον οι ντόπιοι είναι σε θέση να νιώθουν τη δύναμη της βροχής, τότε αυτή είναι αμφισβητήσιμη, αλλά αν και οι ξένοι μπορούν να τη νιώσουν, τότε η υπεροχή των ντόπιων πάει περίπατο. Μπρος γκρεμός και πίσω ρέμα: η καθημερινότητα των αντρών μοιάζει με διαρκή αγώνα για τη διεύρυνση του χώρου που μεσολαβεί μεταξύ τους. Ένας από τους λιγοστούς και όχι πάντα εύκολους τρόπους με τους οποίους οι ντόπιοι προσπαθούν να την επιτύχουν είναι συνδυάζοντας την εκτίμησή τους προς ξένους που εκφράζουν το θαυμασμό και το ενδιαφέρον τους για την παράδοσή τους με την επίγνωση ότι, ως ντόπιοι, μόνον εκείνοι είναι σε θέση να κρίνουν το επίπεδο της εξοικείωσης των επισκεπτών μ' αυτήν.

Εξετάζοντας τις σχέσεις ανάμεσα σε Σφακιανούς και επισκέπτες, ο Καλαντζής στέκεται ιδιαίτερα στην αισθητηριακή τους διάσταση, δηλαδή στις αισθήσεις και τα συναισθήματα που οι σχέσεις αυτές εγείρουν. Όπως υποστηρίζει, και οι μεν και οι δε δίνουν την πρωτοκαθεδρία στην όραση και προσλαμβάνουν την παράδοση με οπτικούς όρους. Η μακρά ιστορία και η ευρύτατη διάδοση της ιδέας ότι τα Σφακιά και οι Σφακιανοί αντιπροσωπεύουν την επιτομή της αρχαιολογικής ελληνικότητας ως ετερότητας ή ως οικουμενικότητας ή και τα δύο αποτελεί την άλλη όψη της ενθουσιώδους παραγωγής εικόνων της τοπικής φύσης και του τοπικού

ανδρισμού στην οποία επιδόθηκαν και επιδίδονται γενεές επισκεπτών. Όπως τονίζεται, μάλιστα, στο βιβλίο, για τους σημερινούς Σφακιανούς, φωτογραφίες που τραβήχτηκαν από επισκέπτες όταν οι ντόπιοι δεν είχαν ακόμα μηχανές και πριν εμφανιστούν τα κινητά και οι οποίες αργότερα κυκλοφόρησαν ως καρτ-ποστάλ, χρησιμοποιήθηκαν για τη διαφήμιση τοπικών προϊόντων, δημοσιεύτηκαν σε λευκώματα ή μεταφέρθηκαν στα Σφακιά από τον ίδιο τον εθνογράφο που τις εντόπισε σε κάποιο αρχείο, αποτελούν σπάνιες και πολύτιμες πηγές γνώσης για την παράδοση, αλλά και για τις οικογενειακές τους ιστορίες. Σε τέτοιου είδους φωτογραφίες βασίζονται σε μεγάλο βαθμό και οι σημερινές επιτελέσεις της παράδοσης, ενώ σε αυτές αναφέρονται και οι συζητήσεις γύρω από την αυθεντικότητά τους. Το πεδίο της όρασης και του οπτικού διευρύνεται, καθώς οι φωτογραφίες που αναλύονται στο βιβλίο, δεν αποτελούν μόνον αναπαραστάσεις σχέσεων εξουσίας, αλλά και υλικά μέσα για τη συγκρότηση και την έκβασή τους. Οι φωτογραφίες συνδέονται με τις περιστάσεις στις οποίες κυκλοφορούν, σχολιάζονται και αποκτούν νέες σημασίες, τις οποίες επίσης επηρεάζουν ή και διαμορφώνουν. Εστιάζοντας τόσο σ' αυτά που (συχνά ερήμην των φωτογράφων) δείχνουν οι φωτογραφίες όσο και σ' αυτά που συμβαίνουν μέσω και λόγω αυτών, ο Καλαντζής συμβάλλει στην επίγνωση ότι οι εικόνες είναι φορείς δράσης – συχνά, μάλιστα, απρόβλεπτης.

Όπως κάθε καλός εθνογράφος, ο Καλαντζής συγκρίνει το πεδίο της έρευνάς του με άλλα και αναφέρεται σε θεωρητικές προσεγγίσεις που θα μπορούσαν να αποτελέσουν πρίσμα για την ερμηνεία των δεδομένων του. Ωστόσο, αποφεύγοντας σχολαστικά να προσεγγίσει την καθημερινή ζωή στα Σφακιά ως πεδίο εφαρμογής ήδη διατυπωμένων θεωριών, αναζητά διαρκώς ντόπιους τρόπους σκέψης, έκφρασης και θέασης που δεν χωρούν στα υπάρχοντα θεωρητικά καλάθια ή περισσεύουν απ' αυτά και έτσι μπορούν να αποτελέσουν σε πρίσματα για την επανεξέταση και ίσως την αναδιατύπωσή τους. Όπως παρατηρεί ο συγγραφέας, η ιδέα ότι οι Σφακιανές παραδοσιακές επιτελέσεις είναι προϊόντα της επιρροής που άσκησαν εικόνες, τις οποίες δημιούργησαν εκπρόσωποι της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας και του ελληνικού εθνικισμού, είναι εύλογη από τη σκοπιά της έμφασης στη δυναμική της εσωτερίκευσης του βλέμματος των ισχυρών από τους υπεξούσιους, την οποία μελέτησαν οι ανθρωπολόγοι Michael Herzfeld (βλ., ενδεικτικά, 2002) και Vassos Argyrou (βλ., ενδεικτικά, 2002). Χάρη στο έργο του έργου του Έντουαρντ Σαϊντ, η έμφαση αυτή κυριαρχεί επίσης σε μεγάλο μέρος της μετα-αποικιακής θεωρίας. Χωρίς να διαφωνεί με τις παραπάνω προσεγγίσεις, ο Καλαντζής παρατηρεί ότι, σε κάποιο

βαθμό, οι Σφακιανοί δεν επηρεάστηκαν μόνον από το βλέμμα των επισκεπτών, αλλά και το επηρέασαν. Έτσι επισημαίνει ότι τα οπτικά στερεότυπα και τα αφηγήματα και των παλιότερων ακόμα επισκεπτών δεν μπορεί να είναι εξ ολοκλήρου επινοημένα, αλλά κατασκευάστηκαν με στοιχεία που προϋπήρχαν της άφιξης των ξένων και ότι οι φωτογραφικές εικόνες που εξιδανικεύουν τον τοπικό ανδρισμό είναι αδύνατο να τραβήχτηκαν χωρίς τη συνεργασία των συγκεκριμένων ανδρών που εμφανίζονται σ' αυτές – δεν αποκλείεται, μάλιστα, κάποιες φορές τουλάχιστον, η συμβολή τους στο στήσιμο των φωτογραφιών να ήταν σημαντική. Στο κάτω-κάτω, άλλωστε, η εμμονή των επισκεπτών στη φωτογράφιση και το είδος των φωτογραφιών που έχει προκύψει απ' αυτήν είναι σύμπτωμα της γοητείας που άσκησε στους επισκέπτες ο τόπος και ο κόσμος του. Από τη σκοπιά των παραπάνω παρατηρήσεων, το εξωτερικό βλέμμα που οι ντόπιοι εσωτερικεύουν έχει προηγουμένως δεχτεί τη δική τους επιρροή.

Ακόμα, ο συγγραφέας περιπλέκει τη φουκωική προσέγγιση της φωτογράφισης ως μηχανισμού υπαγωγής των φωτογραφούμενων στις εξουσίες των φωτογράφων αμφισβητώντας τον ολοκληρωτικό και αναγκαστικό της χαρακτήρα. Για παράδειγμα, διαπιστώνει ότι οι καρτ ποστάλ «από-εμπορευματοποιούνται», καθώς χρησιμοποιούνται εκ νέου ως πηγές γνώσης για το παρελθόν και ως οικογενειακά κειμήλια. Επιπλέον, πίσω από την ομοιότητα των εικόνων με τις οποίες επισκέπτες και ντόπιοι ταυτίζουν την παράδοση, ο εθνογράφος βλέπει διαφορές. Για παράδειγμα, συγκρίνοντας το σχέδιο με το οποίο ένα κοριτσάκι ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση της δασκάλας «ζωγραφίστε τον τόπο σας» με μια φωτογραφία της Nelly, διαπιστώνει ότι και στις δύο περιπτώσεις απεικονίζονται παραδοσιακά ντυμένοι άντρες που στέκονται στην πλαγιά ενός βουνού. Ωστόσο, στο σκίτσο οι άντρες είναι οπλισμένοι, πράγμα που καθιστά ορατό το γεγονός ότι ο τόπος τον οποίο ενσαρκώνουν ξεφεύγει από τα όρια της κρατικής νομιμότητας, ενώ στη φωτογραφία που τράβηξε η διάσημη φωτογράφος κατά το διάστημα της συνεργασίας της με το καθεστώς του Μεταξά, η υπακοή των ενσαρκωτών της ελληνικότητας του έθνους στο νόμο του κράτους υποδηλώνεται από το γεγονός ότι είναι άοπλοι. Τέλος, αφού επισημάνει ότι οι φωτογραφίες των ντόπιων επικεντρώνονται συχνά στα ίδια παραδοσιακά θέματα που γοητεύουν τους τουρίστες, ο εθνογράφος παρατηρεί ότι τα στοιχεία που οι ντόπιοι αποφεύγουν να συμπεριλάβουν στο κάδρο τους ή αφαιρούν εκ των υστέρων ως μη παραδοσιακά δεν είναι πάντα τα ίδια με αυτά που οι τουρίστες απορρίπτουν ως μοντέρνα. Το επιχείρημα ότι, παρά την προσήλωση των Σφακιανών στην παράδοση, η έννοια αυτή δεν αποτελεί πάντοτε το αντίπαλο δέος της νεωτερικότητας προκύπτει

αβίαστα από την εθνογραφία και συμβάλλει ουσιαστικά στην τρέχουσα συζήτηση γύρω από τα πολλαπλά πρόσωπα της νεωτερικότητας.

Πέρα από την καθαυτήν αξία της, η εθνογραφία του Καλαντζή αποτελεί χρήσιμη υπενθύμιση της αξίας της μακρόχρονης συμμετοχικής παρατήρησης που στις μέρες μας γίνεται όλο και πιο σπάνια λόγω των οικονομικών πόρων που απαιτεί ένα τέτοιο εγχείρημα, της εντεινόμενης πίεσης για συγγραφική παραγωγικότητα και για διατύπωση ριζοσπαστικών προτάσεων που απαξιώνουν ή προσπερνούν τη συμβολή προγενέστερων μελετητών, της γραφειοκρατικοποίησης της δεοντολογίας που διέπει τις σχέσεις των εθνογράφων με τους ανθρώπους που συναντούν στα πεδία της έρευνάς τους, της εστίασης του εθνογραφικού ενδιαφέροντος σε θέματα της οικείας επικαιρότητας και, τέλος, της αυτονόητης απήχησης που φαίνεται να έχει η ιδέα ότι, πίσω από τις διαφορές μας, οι άλλοι είναι σαν εμάς κι εμείς σαν εκείνους.

Αλεξάνδρα Μπακαλάκη
ΑΠΘ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Argyrou, V. (2002). Tradition, modernity and European hegemony in the Mediterranean. *Journal of Mediterranean Studies*, 12 (1), σελ. 23-42.
- Herzfeld, M. (2002). The absent presence: Discourses of crypto-colonialism. *South Atlantic Quarterly*, 101 (4), σελ. 899-926.
- Παπαταξιάρχης, Ε. (2017). Μεταμορφώσεις του ανθρωπολογικού φυλετισμού: οργανικές μεταφορές και ανθρωπολογικός λόγος στη μεταπολεμική Ελλάδα. Στο Έ. Αβδελά κ.ά. (επιμ.), *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα. Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα* (σελ. 43-80). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης και Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης